

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВТОРСЬКИХ ЕМОТИВІВ ПОЗИТИВНОГО РЕАГУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТОРІЧЧЯ

У статті проаналізовано найбільш репрезентативну групу індивідуально-авторських номінацій на позначення почуттів та емоцій із позитивною конотацією, зафіксованих в українській поезії ХХ ст., встановлено семантичні особливості неологізмів-емотивів, виділено основні лексико-семантичні групи інновацій та з'ясовано їхню семантику.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, лексична інновація, оказіональне слово, лексико-семантична група, найменування емоцій та почуттів, позитивне реагування, семантика, лексема, юкстапозит, українська поезія ХХ ст.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кожен поет сприймає навколишній світ у своїй неповторній красі, особливість якої відтворюється в мові поетичних творів. Слово необхідне митцю для того, щоб виражати свої думки та почуття. Емоційні елементи поезії впливають на розум і серце там, де раціональні засоби не можуть зреалізувати естетичні потреби людини. Слово в поезії здебільшого має більше семантичне та емоційне навантаження, ніж, наприклад, у прозі [12, с. 159].

Мова – це глибоке джерело художньо-естетичних цінностей, духовності нації. Постійно перебуваючи в русі, мова змінюється в просторі й часі, виконуючи низку функцій, однією з яких є поетична (естетична), що полягає у використанні образних засобів для впливу на читача. На думку мовознавців, ця функція тісно пов'язана ще з однією – емотивною (від лат. *emotum* – збуджувати, хвилювати), яка сприяє вираженню почуттів, емоцій, переживань автора тощо. Поетична мова наснажена авторською емоційністю, їй притаманна естетика висловлювання. Відповідно це зумовлює появу в художньому тексті різних мовних інновацій, зокрема авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) [1, с. 31].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Особливості та способи вираження емоцій та почуттів обирались предметом дослідження багатьох учених, як-от: В. Ю. Апресяна, Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, А. І. Бондаренко, І. О. Голубовської, А. Д. Григор'євої, І. Б. Левонтіна, Л. А. Лисиченко, Л. І. Ніколаєнко, О. М. Покровської, В. М. Русанівського, П. О. Селігей, Л. І. Шахової, Т. Б. Шевчук та ін. Незважаючи на важливість емоційних чинників у формуванні поетичного тексту, ця галузь мовознавчих досліджень залишається мало вивченою.

Мета і завдання статті. Мета пропонованої статті – аналіз семантичних особливостей АЛН, що входять до найбільш репрезентативних

груп емоційно забарвлених інновацій із позитивною конотацією, засвідчених в українській поезії ХХ сторіччя.

Матеріалом дослідження слугували реєстри словників авторської неологічної лексики [1, с. 52 – 135]; [2, с. 94 – 507]; [3, с. 138 – 169]; [5, с. 60 – 214]; [6, с. 181 – 263]; [7, с. 65 – 188]; [8]; [12, с. 181 – 328].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У поетичному лексиконі ХХ сторіччя АЛН на позначення емоцій та почуттів є однією з найчастотніших тематичних груп номінативних одиниць. Вони характеризуються семантичним різноманіттям, що спричинено потребою адекватної вербалізації найтонших порухів людської душі.

АЛН лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) “Емоцій та почуття позитивного реагування” мотивовані узуальними словами: *радість, щастя, кохання, любов, веселість, ніжність, спокій, щедрість, щирість*.

Один із центральних найменувань у цій ЛСГ – АЛН із інтегрувальною семою ‘радість’, що тлумачиться як почуття задоволення, втіхи, приємності [11, VIII, с. 436]. До ЛСГ належать найменування, із-поміж яких виокремлено індивідуально-авторські новотвори, які у своєму складі поєднують протилежні за значенням лексеми: *радість-біда* (І. Павлюк); *радісно-печальний* (М. Рильський); *радісно-сумний* (Л. Пшенична); *радісно-тривожний* (П. Тичина); *скорбно-радісний* (В. Барка). Семантичне протиставлення компонентів АЛН ґрунтується на контекстуальній полярності найменувань, які входять до складу номінації, і побудоване на антитезі, що реалізується відповідними семами.

Широко представлені в українському поетичному тексті ХХ сторіччя й АЛН на позначення почуття *щастя* (стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь) [11, XI, с. 573]. Більшість АЛН цієї ЛСГ є юкстапозитами, які поділяються на такі типи: а) означувально-означувані утворення, де стрижневе слово (назва почуття) перебуває в препозиції: *щастя-кубельце* (С. Черкасенко), *щастя-боротьба* (І. Світличний), *щастя-коханнячко* (С. Черкасенко); *щастя-урожай* (М. Рильський); та б) означувано-означувальні утворення, де інтегрувальна сема ‘щастя’ перебуває в постпозиції, характеризуючи стрижневе слово: *казка-щастя* (Д. Загул); *сонце-щастя* (С. Черкасенко). Такі складені найменування активно вживаються в поетичному мовленні й характеризують денотат конкретніше, ніж однослівні номінації.

У процесі творення АЛН компонент *щастя* іноді поєднується з назвами негативного реагування, напр.: *щастя-нещастя* (П. Тичина); *щастя-страждання* (С. Йовенко); *щастя-горе* (Б. Боровець). Індивідуально-авторські неологізми цієї ЛСГ слугують для передачі душевних переживань ліричного героя. Вони дають можливість образно, відповідно до художнього задуму, передавати різні відтінки явищ, понять, подій у творі.

Високе моральне почуття любові та кохання, що виявляється в стійкому позитивному емоційному ставленні людини до когось чи чогось, знайшло своє мовне вираження в поетичній спадщині ХХ сторіччя. У цій ЛСГ найпродуктивнішим є клас субстантивних юкстапозитів:

– *А чи книжку візьмеш, / де вогонем-коханням / Спалено надії...* (П. Тичина). Автор описує руйнівну силу почуття кохання, що потрапляє в полон стихії вогню і гине;

– *...цю жінку я люблю. І цю любов-лелеку / не радістю вкриваю, а плачем.* (М. Вінграновський). Цей АЛН допомагає відчутти душевне піднесення і водночас минушість цього стану, а зіставлення любові з лелекою символізує вірність;

– *Та не піднось же розпалений віхоть / До мого серця – любов-первоцвіт.* (В. Еллан-Блакитний). *Зазеленіли давні гори, / Явивши людямцвіт-любов.* (О. Ющенко). Такі АЛН відображають зародження і розквіт почуття любові, яке уподібнюється до цвітіння квітів;

– *Вібрує у повітрі вчора, / Де різнобарвно відцвіли / Любов-ненависть, щастя-горе...* (В. Вербич). АЛН відображає амбівалентність почуттів – складного суперечливого емоційного стану людини, у якому поєднанні два емоційні переживання, зумовлені двоїстим (одночасно позитивним і негативним) ставленням до іншої людини, предмета чи явища [10, с. 19]. Унаслідок цього з'являється оксиморонна номінація.

Особливої уваги заслуговує інновація *любіль*, використана автором для позначення психоемоційного стану закоханості людини, який ліричний герой сприймає як поєднання любові й болю: *Тиждень назад – вчора / І сьогодні – кохання біль / І сьогодні – передчуття / Завтрього тижня любіль.* (М. Семенко). Авторський новотвір утворений способом контамінації – міжслівним накладанням, суть якої полягає в тім, що на кінець основи першого слова (в даному випадку усіченої іменникової основи *люб-ов*) накладається інше (*біль*). Так, підвищена експресивність оказіонального слова *любіль* – результат не тільки зведення в одну лексичну одиницю двох значень, а й наслідок появи в слові каламбуру [4, с. 84]. Такі індивідуально-авторські новотвори використані в поетичному дискурсі з художньо-виражальною метою і виконують естетичну функцію. Окрім того, АЛН використано в назві книги нарисів про жіночу долю рівненської журналістки Н. Мініч «*Любіль*», у передмові якої вказано на запозичення назви з поетичного лексикону М. Семенка [2, с. 268].

Інтегрувальні семи 'ніжність' (тепле почуття, ласкавість, сердечність у ставленні до кого-небудь) [11, V, с. 421] та 'веселість' (тривалий стан душі, що може бути викликаний передчуттям чогось приємного, що може трапитися) [13, с. 102], наявні в семантичній структурі частини прикметникових композитів, напр.: **веселобровий**: *Чи квітка, чи голубка. / Така дурна. Веселоброва.* (П. Тичина); **веселоокий**: *Незле мені тут в сивому гурті / Цих чесноруких, цих веселооких. / Дух батька чуйно причаївсь в куті, / Як сивий вітер у сухих осоках.* (І. Драч); **ніжногубий**: *...Із-за полинних гірких*

снопів / Лоша він кликав – принца ніжнозубого. (І. Драч); **ніжноокий**: *Чи ти ж прилинеш, ніжноока, / В мої світанки замалі, / Як синя крапля одинока / На голубиному крилі?* (А. Малишко); **ніжнорукий**: *Жінко ніжнорука, –ні, / я жду лиш крапельки добра в ці дні.* (В. Барка). Поява таких АЛН зумовлена екстралінгвальними чинниками: органи відчуттів (у наведених прикладах очі), через які відбувається процес пізнання навколишнього світу, і ті органи, за допомогою яких здійснюються найрізноманітніші дії і процеси (первинним і універсальним органом праці зокрема є рука), відіграють виняткову роль у житті людини і нерідко співвідносяться з певними емоційними станами, характеризують зовнішність людини або вказують на особливості характеру; **весело-літній**: *...Без поглядів очі. / Весняно-лукаві. / Осінньо-похмурі. / Весело-літні.* (Г. Чубай). Поява такого АЛН зумовлена тим, що образи природи є алегоріями – відповідниками емоційних станів поета.

У поетичному лексиконі ХХ сторіччя зафіксовано велику кількість okazіональних слів на позначення почуття щедрості. Найбільше засвідчено індивідуально-авторських прикметникових новотворів, напр.: **врожайно-щедрий**: *Зайду туди, де знав колись і голод, / й пізнав життя врожайно-щедру втіху.* (А. Таран); **щедробагатий**: *О сонцем п'яна кров, / Важка, щедробагата й невидюча!* (Є. Маланюк) **щедродайний**: *Камені ці поскладала не ти, / Щедродайна природо!* (М. Бажан); **щедро-вічний**: *Тривога, як дорога, щедро-вічна...* (М. Сингаївський). Такі АЛН виконують номінативно-оцінну функцію, яка полягає не лише в найменуванні того, що в мові не має однослівного позначення, а й у відзеркаленні найсуттєвіших позитивних або негативних характеристик зображуваного.

Нерідко додаткову конотацію в АЛН вносить компонент на позначення кольору, що допомагає письменникам створити певний емоційний настрій, висловити свої почуття. Так, в українській поезії ХХ сторіччя неолексеми з компонентом *рожев(о)-*, окрім кольоропозначення, сполучаються з іншими словами та мають виразну позитивно-оцінну семантику, а також уживаються у значенні «нічим не затьмарений; радісний; з радісними сподіваннями» [9, III, с. 140]. Напр.: *І ластівок, що день серпневий / Мандрівно краяли крильми, / І вечір радісно-рожевий / З напівзнайомими людьми.* (М. Рильський).

Оригінальністю форми, глибиною змісту відзначається трикомпонентний новотвір *усміхнено-рожево-ясний*, який А. Казка утворив сполученням назв кольору і емоційного стану на позначення ознаки подиху вітру: *Злегесенька іноді диха вітерець весняний: / (Во)істину це подих уст усміхнено-рожево-ясних немовляти* (Великдень, 1924). Такі новотвори презентують талант та бажання експериментувати, чуття й великий художній смак авторів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Okazіональне словотворення ХХ сторіччя відзначається семантичним розмаїттям та багатством позитивно-оцінних конотацій. Упродовж цього періоду для

індивідуально-авторської номінації характерне вживання прикметникових композитів на позначення емоцій та почуттів, між компонентами яких наявні антонімічні відношення для створення контрасту висловлювання. Окрім цього, зафіксовано емотивиколюрозоназви, що свідчить про плідні пошуки поетами нових виражальних засобів. Виразна стильова ознака поетичних текстів – активне вживання складених найменувань із характерними означуваними компонентами, що можуть бути як препозитивними, так і постпозитивними. Отже, індивідуально-авторські емотиви – складний і цікавий пласт АЛН, який вимагає багатовекторних досліджень.

Список використаної літератури

1. Адах Н. А. Словник авторських лексичних новотворів Василя Барки / Н. А. Адах; за ред. Г. М. Вокальчук // Авторські лексичні новотвори Василя Барки: (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти). – Рівне : Видавництво Олега Зеня, 2007. – С. 52–135.
2. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Авторський неологізм в українській поезії в ХХ століття (лексикографічний аспект) за ред. А. П. Грищенка : [моногр.]. – Рівне : Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. – С. 94–507.
3. Вокальчук Г. М. Короткий словник неологічної лексики Ліни Костенко і Миколи Вінграновського / Г. М. Вокальчук // Словотворчість шістдесятників : [зб. наук. пр.]; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. – С. 138–169. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 4).
4. Воронин С. В. Пограничные явления словообразования и фонетики (Образование гаплогогических слов-слитков и композитов) / С. В. Воронин // Филологические науки. – 1968. – № 1. – С. 82–85.
5. Гаврилюк Н. В. Словник авторських лексичних новотворів київських неокласиків / Н. В. Гаврилюк // Київські неокласики: словотворчість: відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Видавництво НаУ «Острозька академія», 2009. – С. 60–214. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 2).
6. Кирилюк О. В. Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини / О. В. Кирилюк; за ред. С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук // Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття : [зб. наук. пр.; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острог : НаУ «Острозька академія», 2011. – С. 181–263. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 5).
7. Максимчук В. В. Короткий словник авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини / В. В. Максимчук // Проблеми й перспективи авторської лексикографії. «Регіональний» словник поетичних неолексем (Рівненщина); відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2008. – С. 65–188. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 1).
8. Максимчук Г. Словник авторських лексичних новотворів І. Павлюка (рукопис) / за ред. Г. М. Вокальчук / Г. Максимчук. – Острог, 2013.
9. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. – К. : Аконіт, 2001.
10. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита).
11. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
12. Тимочко О. Б. Загальний словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60-70-х років ХХ століття (на матеріалі поезії В. Стуса, І. Калинця,

І. Світличного та Г.Чубая). / О. Б. Тимочко // Словотворчість щістедисятників : [зб. наук. пр.]; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. – С. 181–328. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 4).

13. Трофімов Ю. Л. Психологія : [підруч.] / Ю. Л. Трофімов, П. А. Гончарук та ін. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.

Метелюк Ирина. Семантические особенности авторских эмотивов положительного реагирования в украинской поэзии XX столетия. В статье сделана попытка анализа индивидуально-авторских наименований эмоций и чувств с положительной и отрицательной коннотацией, засвидетельствованных в украинских поэтических текстах прошлого века. Рассмотрены наиболее производительные классы авторских лексических новообразований по причастной речевой принадлежности, выделены основные лексико-семантические группы инноваций и выяснена их семантика, проанализированы особенности окказиональных эмотивов-цветообозначений. Кроме того, сосредоточено внимание на употреблении в поэтическом наследии XX столетия авторских лексических новообразований с антонимическим компонентом и отмечено, что их семантика базируется на контекстуальной полярности наименований, входящих в состав номинаций. Отмечено, что выразительным стилевым признаком поэтических текстов является активное употребление юкстапозитов с характерными определяемыми компонентами, которые могут быть как препозитивными, так и постпозитивными.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, лексическая инновация, окказиональное слово, лексико-семантическая группа, авторские наименования эмоций и чувств положительного и отрицательного реагирования, семантика, лексема, юкстапозит, украинская поэзия XX столетия.

Meteliyk Iryna. Semantic Features of Author's Emotives of Positive and Negative Reacting in Ukrainian Poetry of XX Century. The attempt to analyze of individual-author's names of emotions and feelings with positive and negative connotation fixed in the Ukrainian poetical texts of the last century is made. The most productive classes of parts of author's lexical new-formations are reviewed, the main lexical and semantic groups of innovations are singled out, the semantic features of occasional color names' emotives are analyzed. The author's lexical new-formations using with antonymic component are dicribed. It is marked their semantics to base on contextual polarity items that make up the nominations. The distinctive stylistic features of poetic texts are the active use of individual-author's juxtaposition with both pre-positive and postpositive signivied components.

Key words: author's lexical new-formations, lexical innovation, occasional word, lexical and semantic group, feelings and emotions of a positive and negative response, semantics, lexeme, word compositions, Ukrainian poetry of the 20th century.

Стаття надійшла до редколегії 08.01.2015